

УДК=512.161

XV YÜZYIL DIVAN EDEBIYATI ŞAIRLERINDEN NECÂTİ BEY DIVAN'INDA GEÇEN MAZMUNLARLA İLGİLİ BİR İNCELEME

Çınar M.

Bu çalışmada XV yüzyılda yaşayan ve Klasik Türk Edebiyatının önde gelen şairlerinden Necâti Bey'in divan'ında geçen mazmunlar incelenmiştir. Bu mazmunların analizleri kendi şiirlerinden örneklerin yanı sıra Eski Türk edebiyatıyla ilgili değişik kaynaklar taranarak açıklanmaya çalışılmıştır. **Anahtar kelimeler:** XV yüzyıl Necâti Bey, Edebiyat, Divan, Mazmunlar. Âb-ı hayat. Süleyman, Âdem, Ebrû ve Bülbül.

Giriş

Altı yüzyılı aşkın uzun bir dönemi kapsayan ve üç kıtaya hâkim olan Osmanlı İmparatorluğu geniş coğrafyasıyla ve uzun bir tarihi süreciyle Türk kültürü ve edebiyatı içinde önemli bir yere sahip olmuştur. XV yüzyıl, Osmanlı Devleti için içte isyanlar ve karışıklıklar, dışarıda ise, savaşlarla geçen bir dönem olarak tarihte yerini almıştır [24, s. 399]. XV yüzyılda Divan edebiyatı büyük bir gelişme göstererek yükselme ve klasikleşme dönemine girmiştir. İstanbul'da saray çevresinde yetişen şairler, Fars Dili ve Edebiyatına duydukları ilgi ve hayranlık sonucu İran şairlerinin etkisinde kalmışlar ve bu şairleri taklit etmeye başlamışlardır. Böylece Farsça'dan birçok kelime ve tamlama Türkçe'ye girmeye başlamıştır [15, s. 104]. Ancak Necâti başta olmak üzere Türkçe'nin ses ve anlam inceliklerini kavrayan, konuşma dilini şiir dilinin esası yapmaya çalışan Türkî-i Basit (Sade Türkçe) tarzında gazel yazan Şehzade Korkut vb. gibi şairlerde kendilerini hissettirmeye başlamışlardır [21, s.288].

Kaynaklarda yer alan her türde ve her konuda manzum ve mensur pek çok eser, bu yüzyılda yazılmaya başlamıştır. Divan tertip etmemiş, ya da divanı kaybolmuş sayısız şairin şiirleri nazire mecmualarını doldurmuştur. Örneğin Ömer b. Mezid (ö.1436)'in "Mecmûatü'n-Nezâir-i", Eğdirli Hacı Kemal (ö.1512)'in "Câmiü'n-Nezâir-i ve Edirneli Nazmî (ö.1513)'nin "Mecmâü'n-Nezâir-i'sini "saymak mümkündür. Dolayısıyla 15. yüzyılda pek çok şair yetişmiş ve bu şairlerin gazel türü şiirin gelişmesine büyük katkıları olmuştur [6, s. 368].

Yüzyılın gazel tarzında şiir söyleyen en büyük şairi Necâti'dir. Zira o, konuşma dilinin canlılığını bozmadan şiir yazmada oldukça başarılı bir şair olarak bilinmektedir [15, s. 105]. Önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemin

de padişah, şehzade, vezir ve devletin ileri gelenlerinin çoğu şairdir. Örneğin Sultan II.Murad Türk Dili ve Edebiyatının gelişmesinde büyük katkıda bulunmasının yanı sıra, sanatçıları koruyan, aydın kişiliğinin yanında güzel sanatlardan anlayan ve divan sahibi olan ilk Osmanlı padişahı olma özelliğine sahiptir [23, s. XV; 21, s. 290].

Bu çalışmada XV yüzyılın gazel alanındaki en büyük şairi olan, kesin olmamakla beraber hicrî 914 yılında Edirne’de doğan ve ihtiyar bir kadının himayesi altında büyüyen Necâtî (ö.1509)’nin [23, s. XV-XX; 18, s. 12-22; 4, s. 11] divanında yer alan mazmunların kısa tanımı yapılarak her biri ayrı başlık altında ele alınmıştır. Necâtî aşağıdaki beytinde âb-ı hayati şöyle dile getirir:

Lûfun suyu ile konda bir ol Şehâ ki çün

Âb-ı Hayâta benzemez olsa hezârâb [23, s. 33].

Âb-ı Hayât: Âb-ı Hızır, Âb-ı Hayvan, Âb-ı Bekaa gibi adlarla anılan Âb-ı Hayâtın kaynağı karanlıklardır [5, s. 121]. Zulmât, zulûmât, zulmet denilen ve menbaı meçhul diyarda bulunan bir sudur ki içen ölmez, dünya durdukça yaşar. Bu suyu ilk olarak Hızır ve İlyas Peygamber bulup içmişlerdir. Rivayete göre daha sonra Allah bu pınarı insanların gözünden saklamıştır. İskender zulûmât’a kadar gittiği halde bu suyu bulamamıştır [17, s. 65; 5, s. XV]. Edebî dilde saf, latif ve güzel söze de işaret etmektedir [5, s. 39].

Olubdur Âsafâ ‘ahdinde çünkim

Kemâlün kadri keyvâna berâber.

Âsâf: Süleyman Peygamberin Veziri İbn-i Berhiyâ’nın adıdır. Kur’ân-ı Kerim’de tavsîf edilmiştir. Nüsha, tılsım, vefik gibi garip isimler ile simyânın mücidi olarak telâkki edilip [5, s. 106], bu ünlü kişinin üstün meziyetleri nedeniyle sonradan bu ünvan kendisine verilmiştir [5, s. 115].

Bâğ-ı ruhunda dâne-i hâline ey perî

Meyl eylesek aceb midir, âdem değimliyiz.

Âdem: Semavî dinlere göre, Allah’ın yarattığı ilk insan ve ilk peygamberdir [8: 19, s. 6].

Gün yüzü tulû eyleyicek subh-ı safâda

Besbelli idi âfet-i devrân olacağı

Âfet-i devrân: Aşkkların güzeller için kullandıkları bir tabirdir [1, s. 11; 19, s. 8].

Yürü yıllarla yelersen yetemezsin ey dil

Şol cihetden ki perî şiveli âhûdur bu.

Âhû: Geyik, ceylan ve karacaya verilen bir adıdır. Türk edebiyatında birçok teşbihlere neden olmuştur. Gözlerinin iri ve siyah oluşu sevgilinin gözünü hatırlatır. Vahşetlerinden güç, avlanmalarından kinâye olarak da haşin dilberlere benzetilmişlerdir. Sevgilinin yüzü Kâ’be’ye benzetildiği zaman, göz âhûsu ortaya çıkar. Çünkü Kâ’be’de avlanmak yasaktır. Bir gül bahçesi olarak anılan yüz, âhû gözlerle daha da güzelleşir [17, s.91; 1, s. 19; 19, s. 14].

Her lahza gün yüzüne solar sâye perçemin

Her dem kemend-i nâz otar aye perçemin.

Aya Kement Atmak: Boş işlerle uğraşmak anlamına gelmektedir. Rivayete göre, sihirbazlar okuyup üfürdükten sonra hilâl halindeki aya kement atıp göklere çıkarlardı. Divan edebiyatında kement, düşmanın veya hayvanın boynuna uzaktan atılan ilmikli kalın ipin adıdır. Eskiden kadınlar alınları üzerine gelen saçlarını, perçemlerini yarım daire şeklinde kıvrıyarak kaşları ucundan yüzleri üzerine bırakırlardı. Bu da şairlerde aya kement atmak hayalini uyandırmıştır [17, s. 113].

Ser-i kâyunda bilir gamzelerinde hâlim

Şol ki Bağdât'a vara tuş ola ayyârlara

Ayyâr: Kelime anlamı hilekâr ve dolandırıcı demektir. Divan edebiyatında sevgili ve onun gözleri ayyâra benzetilmiştir. Sevgilinin sürekli huysuzluk yaparak fitne çıkarmasının bir nedeni de bu ayyârlığıdır [19, s. 49; 17, s. 124; 1, s. 56].

Saç zülfünü ruhuna ki 'anber gulâm ola

Aç gün yüzün ki mâh-ı nevîşi temâm ola.

'Anber: Hint denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kara renkte güzel kokulu bir maddedir. Dolayısıyla Divân şairleri, kokusu ve rengi münasebetiyle anberden sürekli bahsederler. Şaire göre sevgilinin saç daima misk ve anber kokar. Sevgilideki hat ve ben ise anberin ta kendisidir [19, s. 23; 1, s. 33].

Sen olasın deyü yer yer asılıp âyînler

Gelene gidene eyler nazarı döne döne.

Âyîne: Ayna. Güzeller, aynaya bakarak kendi güzelliklerinin farkına varırlar, yine ona bakarak süslenirler. Sevgili ayna karşısına geçince kendisini seyretmeye doyamaz ve uzun müddet aynanın karşısından ayrılamaz. Şair, aynaları asmasının sebebinin sevgilinin gelmesine bağlamıştır [19, s. 47; 17, s. 118; 1, s. 55].

Gül yüzü dağıttı sabrım nakdini bülbül gibi

Nev- bahâr erişti bengânı-ı cünûnumdur benim.

Bahâr: Yeni bahar anlamına gelen bu mevsim, Divân edebiyatında en çok üzerinde durulan mevsimlerden biridir. Başta gül, lâle, sünbül, menekşe olmak üzere çiçeklerin en gözde oldukları mevsimin bahar oluşu ve bu çiçeklerinde sevgilideki güzellikten birer iz bulundurduğuna inanıldığı için şairler baharı diğer mevsimlerden daha üstün tutmuşlardır. Zaman zaman, Nevruz nedeniyle şiirler yazmışlar ve bunları çoğunlukla devlet büyüklerine sunup dünyalıklara da kavuşmuşlardır [19, s. 54; 17, s. 127].

Dün hüzn ile olmışdı kara yire berâber

Bu gün neden irişdi bu mikdâra benefşe.

Benefşe: Menekşe. Divân şiirinde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Sevgilinin beni menekşeye benzetilir. Bazen sevgilinin ayva tüyü yerine de kullanılır. Benefşe

renk ve kokusu yönünden de miske benzetilir. Benefşe, demet halinde pazarda satılmasıyla da sevgilinin saçını andırır [19, s.66; 1, s. 84].

*Bülbüller öter şevk ile ezhâr küşâde
Peymâne be-kef olsa nola yâr küşâde.*

Bülbül: Divân edebiyatı bülbül den ayrı düşünülemez. O, şakıyışlarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşığın timsalidir. Bazen âşığın kendisi, bazen canı, bazen de gönlü olur. Bülbül güle âşık kabul edilir. Nasıl bülbül gülsüz olamazsa, âşık da maşûksuz olamaz. Gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, sevgilinin eziyetleri de âşığın bağırmı deler [19, s.77; 17, s. 146; 1, s. 116].

*Ne gönül kodu ne göz hâl-i ruh u ârız-ı yâr
Oda yanmaz suya batmaz nice câdûdur bu.*

Câdû: Cadı, büyücü demektir. Divân edebiyatında sevgilinin gözü, gamzesi, saç, kakülü ve ayva tüyleri başta olmak üzere onun insanları kendisine cezbettiği bütün güzellikleriyle, cadılık özelliklerine sahiptir. Câdû veya büyücü birde şairin kendisine yakıştırdığı sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni ise şairin söylediği bütün şiirlerin sihir gibi tesirli olmasındandır [19, s. 80; 17, s. 150; 1, s. 121].

*Çün periler cilve-gâhıdır pınarı çeşminin
İli olsa tan değıldir çeşme-sârı çeşminin.*

Çeşme-Peri: Pınar başlarının perilerle meskûn olduğuna dair bir inanış vardır. Eskiden kadınlar cin ve perilere basmamak için gece çeşmeye yanaşırlarken destûr diye seslenirlerdi [17, s.170; 1, s. 157].

*Dün gördü Cür 'a dökütüğümü pîr-i meykede
Bugün beni onarmayan onun ilencidir.*

Cür'a: Yudum. Eskiden içki kadehinin dibinde kalan son yudumun yere dökülmesi âdettendi. Şairler bu durumu şiirlerinde dile getirirlerken, aslında şarabın mucidi olan Cem'in ruhunu ta'zîm ederlerdi. Bir başka ifadeyle kadehte kalan bir yudum içkinin Cem'in hakkı olduğunu söylerlerdi. Dolayısıyla son yudumunda yere dökülmesiyle Cem'in rûhu şâd olduğuna inanırlardı [19, s. 94; 17, s. 159; 1, s. 148].

*Her kişünün zulmine sultân olanlar dâd ider
Bana kim dâd ide ki iden zulmi sultandır bana.*

Dâd: Şair burada dâd kelimesini adâlet, doğruluk, ihsân ve vergi manalarında kullanmıştır [1, s. 159; 17, s. 176].

*Baş koyup taş eşğinde cân verenler döstüm
Ömr-i sermed kesb eder Dârü's-Selâmiler gibi.*

Dârü's Selâm: Selamet yurdu, barış yurdu anlamına gelen bu kelime. Bağdat ve Mekke'ye verilen bir addır. Kur'ân-ı Kerîm'de de "Cennet" anlamında zikredilmektedir [19, s. 107; 17, s. 156; 1, s. 168].

*Isırdı mıydı leblerini, söğdü ağzıma
Ma'zûr tut Necâtî hele diş kirasıdır.*

Diş Kirası: Ramazan ayı boyunca iftar sofrası düzenleyerek muhtaç ve kimsesizlere oruç açtırmak ve bunların yanında dostları da iftara davet etmek Türk örf ve adetlerinden idi. Özellikle zengin konaklarında düzenlenen iftarlardan sonra davetlilerden birinin Kur'ân-ı Kerim okuması ve ardından da ev sahibinin misafirlerine hediye takdim etmesi gelenektendi. Davetlilere sunulan bu hediyelere de diş kirası adı verilirdi. Diş kirası genellikle para şeklinde olurdu. Ancak son zamanlarda iftar davetlilerinin mevki ve makamlarına göre kıymetli taşlardan yapılmış tesbih, lüle, ağızlık vb. gibi eşyalarda verilmeye başlanmıştır. Divân şairleri ise diş kirasına bûse ve öpücük kelimelerinde ekleyerek bu iki kelimeyi şiirlerinde sıkça kullanmışlardır [19, s. 118; 17, s. 189].

*Ahdinde kimse eylemesin çerha ilticâ
Dârü'l-emânda olana hâcet değil hisâr.*

Dârü'l-emân: Sığınılacak yer, emniyet yurdu gibi mânâlar altında kullanılan bu kelime, özellikle Bektaşılık'te tarikata gireceklerin ikrâr verdikleri yerdir. Yine tarikat mensuplarından herhangi biri bir suç işlerse burada suçunu itiraf ederdi. Bazen de kötü ruhlu insanların şerrinden kurtulmak için ibadethanelere sığınılırdı. Dolayısıyla o zamanlarda böyle yerlere dârü'l-emân adı verilirdi [19, s. 107].

*Zülfün ucundan gönüller düştüğün gören sorur
Ejderhâdır kim ağızdan nâr-ı sûzân yağdırır.*

Ejderhâ: Büyük yılanı ejderhâ denmektedir. Edebiyatta ejderhâ, sevgilinin saçları yerine kullanılmıştır. Çünkü sevgilinin kıvrım kıvrım olan saçları bir ejderhâyı andırmaktadır. Yine sevgilinin saçları uçlarının bolluğu ile de tek başlı bir ejderhâya benzetilmiştir [19, s. 136; 1, s. 211; 17, s. 203].

*Ey Necâtî kilik-i gevher-bârına kıymet mi var
Dürr olur her kim ol ebr-i nîsân yağdırır.*

Ebr-i Nîsan: Divân edebiyatında ebr-i nîsân nisan bulutu anlamına gelmektedir. Nisan ayında yağın yağmur kıymetli bir taş olan sedefin karnına düşünce inci, yılanın ağzına düşünce zehire dönüşürmüş. Allah'ın hikmetidir ki aynı yağmur tanesi birinin karnında zehir, diğersininde ise inci oluyor. Ayrıca nisan bulutları yağmurun müjdeleyicisi oldukları için tabiatın yeniden canlanıp uyanmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan da bulutlar bereketi temsil etmektedir [19, s. 130; 1, s. 199].

*Kemân ebrularına incinüb peykâmuna geçdüm
Gel ey tîr-i müje billâhi lûtf eyle geçenden geç.*

Ebrü: Kaş anlamına gelmektedir. Divân edebiyatında kaş, güzellik unsuru olarak önemli bir yere sahip olduğu için tek başına ele alınmış, bazen de göz, gamze, kirpik, yüz ve saç ile birlikte işlenmeye çalışılmıştır. Kaş, saçtan sonra sevgilinin ikinci sıradaki güzellik unsuru sayıldığı için fitne yönü ile ele alınır ve göz ile

ortak yanının olduğu dile getirilir. Yani kaş, sevgilinin saçı ile yakınlık kurup (göz, kirpik, gamzeyi) fitneye ortak etmek istemektedir. Ayrıca kaş, hem şekil, hem de görünümler bakımından hilâle ve mihraba benzetilmiştir [14, s. 214-246].

Kadd ü zülf ü dehenin oldu elif lâmla mîm

Ol sebebdan dil ü cân lezzetin oldu elemîn.

Elif, lâm, mîm: Divân edebiyatında sevgilinin boyu elife benzetilir. Arap alfabesinin ilk harfi elif olduğu için âşık da sevgilinin güzellik kitabında ilk defa elif boyunu okur. Divân şairleri elifin yanında zülfe benzettikleri lâm'ı sevgilinin ağızına teşbih ettikleri mîm harfini de zikrederler ve Kur'ân-ı Kerim'in birkaç yerinde geçen Elif-Lâm-Mîm âyetlerine işaret ederler [7]. Necâtî de sevgilinin kendine elem ve acı verdiği için bu üç harften oldukça lezzet aldığını söyler [19, s. 137; 17, s. 208].

Gül devri durur gonca-leb-ü hokka-dehenler

Tak eyler isek bâdeyi esrâr çekerler.

Esrâr: Sırlar, Arapça bir kelime olan sırrın çoğulu esrârdır. Aklın ve insan gücünün eremeyeceği bütün işlere sır denir. Hint kenevirinden elde edilen uyuşturucu ve keyif verici bir madde adına da sır denmektedir. Sevgilinin ağız ve dudağının, küçük oluşu ve hatta görünmeyişi de sırra teşbih edilmiştir. Ayrıca o ağızdan sözün çıkması mümkün değildir. Dolayısıyla ağzın içi henüz söylenmemiş sırlarla doludur. Ancak dudaklar esrâr özelliğine sahip oldukları için içeni sarhoş ederler. Sevgilinin güzelliğini gören âşık esrâr içmişçesine hayranlığını gizleyemez ve o anda kendinden geçer [19, s. 141; 1, s. 235; 17, s. 215].

Dâl-i devlet gösterir zülf-i dilâvîzin senin

Câ cemâlin mushafından her kaçan kim fâl açar.

Fâl: Kitap açmak, kahve telvesine bakmak, iskambil kağıdı dökmek, bakla atmak vs. sûretiyle geleceğe bakmaya denir. Gelecekte yine vuku bulacak olayları keşfetmeye çalışmaya fala bakmak denir. Şair, canım ne zaman senin cemâlin mushafından fâl açacak olsa, gönüllere sefa veren saçının kıvrımları devlet kelimesinin başında bulunan dal harfini gösterir demektir [17, s. 228; 19, s. 147; 1, s. 250].

Kaddini öğmek Necâtî'nin değil haddivelî

Söylenir kumrî gibi serv-i hisâmân üstüne.

Fâhte-Serv: Üveyik kuşu, yabancı güvercin. Güzel sesli ve hoş görünüşlü bir kuşun adıdır. Genellikle sık yapraklı ağaçlara (kavak, servi) vb. gibilerine konarak kendini avcı kuşlardan korumakla bilinen bu kuşu, divân şairleri servi ile birlikte kullanmışlardır [19, s. 146; 17, s. 226].

Ey Şehenşâh-ı felek-mertebe-vü-mihr-mihî

Görmedi çeşm-i felek sencileyin pâdişahi.

Felek: Gökyüzü, talih, baht, kader anlamlarına gelmektedir. Edebiyatta felek, daha çok şikâyet yerine kullanılır. Divân şairleri tarafından daha çok yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleriyle anılmıştır. Sevgili, felektense bile yüksek

değerdedir. Felek ancak onun sarayı olabilir. Âşığın çektiği acı ve ızdıraplardan dolayı ettiği âh ve figânlar da felek kadar sonsuzdur [19, s. 149; 17, s. 230].

*Avladı, öldürdü, ben kendiliğimden ölmedim
Şeh süvâra lâyı-ı fitrâktir cismim benim.*

Fitrâk: At eyerinin terkesine torba ve heybenin bağlandığı kayış veya örme ipin adıdır. Firâk sözü Türkçe de hem terki, hem de terki bağ yerine kullanılmıştır. Şair beyitte, âşığa seslenerek ona ey âşık! Sevgilinin siyah saçlarına baş koyma, temayül etme; çünkü bir gün biçare başın atın terkesine asılır demektedir [17, s. 234; 1, s. 269].

*Bir şerbet içdi leblerümün firkatinde kim
Her derd hasta gönlüme şimdi devâ gelür*

Fürkât: Ayrılık anlamına gelen fûrkât, Divân edebiyatında daha çok firâk, hasret, hecr ve hicrân gibi eşanlamlılarıyla kullanılır. Âşığın en belirgin özelliği firkat içinde olmasıdır. Firkat ona büyük ızdırap verse de o, bu durumdan çok az şikâyetçi olur. Sevgilinin rakiple ilgilenmesi, ayrılık acısının giderek çoğalmasına neden olur. Firkat nedeniyle âşık kan yutar, ölümcül hasta olur, toprağa döner, geceleri sabahlara kadar ağlar. Âh çekmekten beli bükülür, kanlı gözyaşı akıtır, gam ve keder içinde kalır. Necâtî yukarıdaki beytinde sevgiliye seslenerek ona ey sevgili! “ hasta gönlüm, senin dudaklarının ayrılığında öyle acı bir şerbet yudumladı ki şimdi bütün dertler ona deva gibi gelmekte” demektedir [19, s. 162; 16, s. 96].

*Sinem üzre zahm-ı gamzen râhat-ı cândur bana
Gamzen okları ile ölmek hâb-ı barandur bana.*

Gamze: Sevgilinin süzgün ve anlamlı yan bakışlarına gamze adı verilir. Divân şiirinde gamze en çok ok ve kılıca benzetilir. Bir ok olan gamzenin hedefi can, gönül, ciğer, sine ve yürektir. Sevgili süzgün bakışlarıyla yay olan kaşlarından kirpik oklarını hedefine doğru atar. Belirli bir yöne doğru atılan bu oklar hiçbir zaman hedefinden şaşmaz. Âşık ise, bu okların gönlünden hiç ayrılmamasını diler; çünkü devamlı olarak sevgilinin bakışlarını görmek ister [19, s. 162; 1, s. 277; 17, s. 236].

*Gözlerün 'ayn-ı 'inâyetdür kime ide nazar
Kirpüğün sehm-i sa 'âdetdür kime ola nasîb.*

Göz: Divân edebiyatında göz, sevgiliye ait bütün özellikleri taşıdığı için en çok sözü edilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık; zalimlik, gülmek, nazlanmak, alay etmek gibi sevgiliye zıt davranışların olmasının yanı sıra şehlalik (ela göz), mahmurluk, öfke vb. gibi unsurlarda onun sıfatlarından sayılmaktadır. Sevgili âşık üzerinde gözüyle çok etkilidir. Onun gözleri mânâlı bakışlarıyla âşığa bir şeyler anlatmaya çalışır. Bu anlatış bazen ok şeklinde âşığın gönlüne girip onu yaralar. Yine sevgilinin gözü daima sihir gücüne sahiptir. Âşıkları büyülemekte üstüne yoktur. Öyleki süzgün bir bakış ona yeter [16, s. 86; 19, s. 169; 1, s. 156].

Gül hasretinle yollara dutsın kulağını

Nergis gibi kıyâmete dek çeksin intizâr.

Gûş: Kulak demektir. Divân şiirinde kulak, kıvrımlı olduğu için şekil yönüyle güle benzetilir. Kulağın burulması nedeniyle tanbur ile birlikte zikredilir. Zira tanburu akord eder gibi âşğın kulağında burmak gerekir. Bu işi ya sevgili ya da felek yapar. Kulak bazen bir kuyuya, bazen de içine şarap doldurulan bir kadehe benzetilir [19, s. 171; 1, s. 295].

Nitekim bârân olıcak zerreye kalmaz vücûd

Ey güneş ekşim demâdem etti nâ-peydâ beni.

Güneş-zerre: Zerre; bir arpa ağırlığı kadar hafif olan karıncaya benzemese dahi Türkçede, gözle görülemeyecek derecede küçük olan her şeye zerre denir. Güneş, ışınlarını her yere dağıttığı için cömertliğin sembolü sayılmıştır. Divân şiirinde güneş, sultan olan sevgiliyi temsil etmektedir. Güneşe göre toz ve zerre, sevgiliye nisbetle âşğın acizliğini anlatmaktadır [19, s. 176; 1, s. 247].

Kapına gelsin ko gâh ey perî bî-dillerin

Şehlere âdet durur her hafta divân eylemek.

Hafta Divânı: Padişahlar, haftanın belli bir günü tahtlarına oturup halkın dertlerini ve isteklerini dinlerlerdi. Buna da hafta divânı denilmekteydi. Âşıklarda, padişahlar gibi sevgililerinden, haftanın belli bir günü bir araya gelerek dertlerini dinlemelerini isterlerdi, Divân şiirinde buna da hafta divânı adı verilir [17, s. 250].

Her İbrahim izzet Kâ'be 'sinde

Halilullâh yâhud Edhem olmaz.

Halilullâh: Allah dostu demektir. İbrahim Peygamber Halilullâh'tır. Rivayete göre Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman Cebrâil onu havada tuttu ve dileğini sordu. O da "Ben Allah'ın kuluyum. Hâcetim O'nadır, sana değil. Allah ne dilerse yapsın" dedi. Allah'ta onu dost edindiği için adı halilullâh oldu [19, s. 185; 5, s. 53].

Zâhidâ adı harâbâtın cihân-âbâddır

Gör esâs-ı meykede bir kâfirî bün yâddır.

Harâbât: Divân şairleri harâbât kelimesini meyhane anlamında kullanmışlardır. Şairlere göre sevgilinin kırmızı şarabı andıran tatlı dudakları bir harâbâttır. Meyhânenin tozu toprağı âşğın gözüne sürme olur ve bütün sırlar orada ortaya dökülür. Divân şairi için de meyhâne; hayatın zorluklarını unutturmak için adeta bir sığınak durumundadır [19, s. 192; 17, s. 255; 1, s. 326].

Hatunda kim ol zülf-i perîşân yazılıpdur

Gûyâ ki gubâr üstine reyhân yazılıpdur.

Hat: Divân edebiyatında " hat " kelimesi çeşitli anlamlar altında mütalaa edilirken bu kelime hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bir grup şair, şiirlerinde hattı; yanak, dudak, ben, saç ve çene ile birlikte kendini gösterdiği için genelde hûb olarak kullanıldığını söylerken, bir diğer grup ise, hat kelimesinin

yazı anlamına geldiğini dile getirmiştir. Divân şiirinde sevgilinin güzelliği unsurlarından olan ağız; goncaya, boy; serviye, göz, nergise, yüz; güle, dilber; bahara benzetilirken, hat yani ayva tüyleri de yeşilliğinden dolayı çemene teşbih edilmiştir. Necâti'de yukarıdaki beytinde” Ey sevgili! ayva tüylerinin üzerine, dağınık zülüflerin öyle bir yayılmış ki; sanki toprağın üzerini fesleğenler kaplamış gibidir.” demektedir [19, s. 196; 17, s. 260].

Kaşların fikri ile döndü hilâle kâmetüm

Gerçi cânım kılca gelmez ey hilâl-ebriû sana.

Hilâl: Yeni ay demektir. Ay bir ışık kaynağıdır. Ayın ışığı ise; güneş gibi ateş değil, nurdur. Bu nur yüzüyle ay, sevgiliden başkası değildir. Ona sevgilinin eli değmemiş, kimse yanına yaklaşmamıştır. Sevgilinin kendisi ay olduğu gibi yanağı, yüzü ve alnı da ay gibidir. Ayın yüzündeki karanlıklar sevgilinin yüzündeki ayva tüyleridir. Ay, sevgilinin gece renkli saçları arasında durur. Sevgili o kadar güzeldir ki ay ona ancak kul olabilir [19, s. 208; 17, s. 111; 1, s. 369].

Zulmetde kaldı tâlib-i mâu'l hayat-ı aşk

Ey hıızr-ı dil-nüvâs ü İskender-likâ yetiş .

Hıızr: Âb-ı hayât'ı içip ölümsüzlüğe kavuşan kişidir. Peygamber veya veli olduğu hususunda çeşitli görüşler vardır. Halk inanışında büyük bir yer edinmiş olup Kur'ân-ı Kerîm'de Musâ Peygamber ile olan macerası anlatılır. (Kur'ân-ı Kerîm de Kehf Sûresi) [10] Hıızr'ın İlyas Peygamber'e verilen bir lakap olduğunu söyleyenlerde vardır. Onun Nuh, Musa veya İskender zamanlarında yaşadığı hususunda rivâyetler varsa da ölümsüzlüğe kavuşmasının İskender zamanında gerçekleştiği görüşü yaygındır. Edebiyatta, sevgilinin birçok özelliği Hıızr'a benzetilir. Dolayısıyla sevgilinin ayva tüyleri Hıızr'a teşbih edilir. Çünkü âşık gözyaşları denizinde boğulmak üzere iken Hıızr'a benzetilen sevgiliden imdat beklenmektedir. Zira sevgilinin yüzü âb (su) olunca ayva tüyleri de bu su üstünde yürüyen Hıızr olur [19, s. 240; 17, s. 268; 1, s. 365].

Büse ahd etti Necâti'ye lebin gûyâ Mesîh

Mu'cize izhârı için mürdeye cân arz eder.

Mesîh-İsâ: Dört büyük kitaptan biri olan İncil'in nâzil olduğu peygamberdir. Anası Hz. Meryem Cebrâil'in bir üflemesiyle gebe kaldığı için babasız dünyaya gelmiştir. İsâ; nefesi ile ölüleri diriltir ve hasta olanları ayağa kaldırır. Sevgilinin dudağı da can bağışlayıcı olduğu için Hz. İsâ'ya benzetilmiştir. Bazen de şairlerin şiirleri ve sevgiliden gelen sabâ yelinin diriltici özelliğine sahip olduğu için İsâ'ya benzetilmektedir [17, s. 283; 19, s. 235; 1, s. 449].

Hurşîd-i cihân-tâbını kızıl mankırâ soymaz

İksîr-i fenâ tâlibi kallâşlarık biz.

İksîr: Ortaçağ kimyacılarının çok tesirli ve herhangi bir maddeyi altına dönüştürecek kadar kuvvetli olduğuna inandıkları bir maddedir. İksîr hayâlî bir

cisim olup, hakkında pek çok görüş ve fikir vardır. Divân şiirinde bulunmazlığı yönünden kıymetli bir madde olarak ele alınırken, bazen de manevi güç yerine kullanılmıştır [19, s. 228; 1, s. 424; 17, s. 281].

Devr-i meclis ki bugün zevk u safâ hürmetidir

El açın vakt-i sabûh erdi du'â hürmetidir.

Kadeh Duâsı: Şarap, boğazı dar olan bir şişeden veya sürahiden kadehe dökülürken, bu esnada duyulan “kulkul sesini” sarhoşlar duâya benzetirler. Harâbât âlemlerinde kadehler doldurulurken rindânın aldıkları ihtimâm ve haz âdeti duâyı dinlemek ve duâya iştirak etmek manzarasını arz etmektedir [17, s. 292].

Gide mi ey seng-dil zülfün hayâli sîneden

Çün bilirsin muhkem olur kâfir ettiği binâ

Kâfir Binâsı: Divân edebiyatı şairleri, yüksek ve sağlam yapılan binalara kâfirî bina yani; kuvvetli bina derlerken münşîler de şeddâdî bina adını vermişlerdir. Necâtî ise, yukarıdaki beytinde sevgiliye seslenerek, “Ey taş yürekli sevgili! saçının hayâli kalbimden hiç çıkmıyor; bilirsin ki kâfirin inşa ettiği kuvvetli bina bile senin taş yüreğinin yanında oldukça zayıf ve temelsiz kalır” demektedir [17, s. 295].

Zâhiri râst olup bâtım kimin kec ise

Kalemin gibi kalem kıl dilin andan iki dil.

Kalem: Divân edebiyatında kalem, kara mürekkep içinde olduğu için âşiğâ benzetilir. Âşıқта sevgilinin kara saçı, beni, kaşı gözü vs. içinde kendini kaybetmiş kara yaslar içindedir. Sevgilinin boynu ve belindeki inceliğinin yanı sıra kaşı da şekil itibariyle kaleme benzetilir. Sevgilinin saçı, bazen kalem olarak ele alınırken yüzündeki ben de o kalemin ucundan dökülen bir damla mürekkebe teşbih edilir. Yine aynı kalem sevgilinin ayva tüylerini de nokta nokta yazmıştır [19, s. 253; 1, s. 484].

Nice suna çarh Çini kâse ile nukt-ı gam

Devr elinden ben ki câm-ı şâdmânî gözlerim.

Kâse: Cam, toprak, çini vs. gibi maddelerden yapılan kadehlere kâse denir. Divân edebiyatında kâse, daha çok içki ve şarap aracı olarak kullanılmıştır. Yine kâse, insan gönlünü almak için benzetmelerde de kullanılmıştır. Ayrıca divân edebiyatında ay, güneş ve âşığın gözü de kâseye benzetilir [19, s. 258; 1, s. 492; 17, s. 308].

Her dem ey kaşı kemân sînede peykâmundan

Dil-i bi-çâre neler çekdüğün Allâh bilir.

Kaş: Divân edebiyatında kaş, güzellik unsuru olarak önemli bir yere sahip olduğu için tek başına ele alınır. Bazen de göz, gamze, kirpik, yüz ve saç ile birlikte işlenmeye çalışılmıştır. Kaş, hem şekil hem de görüntü bakımından gökyüzündeki hilâle benzetilir. Hilâl sevgilinin kaşını görünce boynunu bükerek ve âşiğâ; “Allâh yardımcın olsun” der. Çünkü sevgilinin kaşını ok gibi keskin olduğu için âşığın sinisini derinden yaralamaktadır. Yine Divân edebiyatında kaş, kavisli olduğundan dolayı mihraba benzetilir [14, s. 216; 19, s. 261; 16, s. 142].

*Kıymazdı bana gamze-i bed-mest sâkiyâ
Koltuk vezîri olmasa yanındaki kabak.*

Koltuk veziri: Divân şiirinde koltuk veziri; dalkavuk, akıl kâhyası ve yordakçı gibi değişik anlamlar altında kullanılmıştır. Necâti yukarıdaki beytinde şarap doldurucusuna seslenerek, “Ey sâkî! Yanındaki koltuk veziri olan kabak, sana yordakçılık edip cesaret vermeyeydi bana bed-mest gamzen kıyamazdı” demektedir [17, s. 324].

*Gamdan necât ister isen sen Necâtîyâ
Dil kur 'asını câm-ı mey-i erguvâna at.*

Kur'a: Eskiden kur'a; ok atmak, şans denemek amacıyla zar fırlatmak, numara, isim çekmek vs gibi tesâdüfe bağlı kararlar almak için kullanılmaktaydı. Bu durum bize Oğuz Han'ın oğullarının kendi aralarında memleketi taksim ederken ok kullandıklarını hatırlatmaktadır [17, s. 329; 1, s. 527].

*Leb-i rengînine fi 'l-cümle olur idi şebîh
Nesne yaratsa Hudâ la 'l-i Bedağşân 'dan öte.*

La'l: Kırmızı ve değerli bir süs taşıdır. Yakuta benzeyen bu taşın en değerlisi Bedağşân dağlarında olur. La'l, Divân edebiyatta en çok sevgilinin dudağı için kullanılmıştır. Bazen âşığın gözü ve gözyaşları da la'le benzetilmiştir [19, s. 283; 17, s. 337; 1, s. 541].

*Ben Necâtî lebleri şevkiyle bî-huş olmuşam
Sen beni sanma şarâb-ı erguvândan geçmişem.*

Leb: Dudak anlamında kullanılan bu kelime, Divân şiirinde en fazla üzerinde durulan güzellik unsurlarından biridir. Görünüşündeki güzellik, renk, darlık, yuvarlaklık, kenarındaki ben, ayva tüyleriyle çevrili oluşu, konuşma, söz, ağız oluşturucu vs. gibi yönleriyle dudak, divân şairlerinin vazgeçemeyecekleri bir güzellik unsurudur. Dudağın gülümsemesi âşık için fevkâlade bir durumdur. Şair yukarıdaki beyitte, “Ey Necâtî! Sen beni erguvan renkli şarap ile sarhoş olmuşum sanma. Ben asıl onun pembe dudaklarının şevkenden dolayı kendimi kaybetmişim” demektedir [19, s. 285; 1, s. 555; 17, s. 337].

*Anunçün kimseye vermez selâm ol nâzenîn
Lebleri nâzik durur zahmet verir dendân-sîn.*

Lüknet: Pelteklik anlamına gelen lüknet dil basıklığı olup, söz söylerken dilin tutulması demektir. Arapça bir harf olan sin harfinin keskin dişleri sevgilinin ağzını testere gibi yaralamaktadır [17, s. 340; 1, s. 555].

*Sen yanından sürdüğünce ben eşîğîn gözlerim
Kim gider âdet durur ma 'zul olanlar Ka 'be 'ye.*

Ma'zuller: Eskiden yaşları ilerlemiş olan memurlar tekâüd'e yani emekliye ayrılarak inziva köşesine çekilmeden önce dünya çirkinliğinden temizlenmek için Hicaz'a giderler ve hacı olarak dönerlerdi. Hacı olan bu kişilerin çoğu ömürlerinin geri kalan kısmını ibadet yaparak geçirirdi. Bu kişilere ma'zuller denirdi [1, s. 591; 17, s. 348].

Ehl-i dilber göricek âyîned e tasvîrünü

Bağrına basmış durur İsa'yı Meryem sandılar.

Meryem: Hz. İsa'nın annesi: Davûd Peygamber'in soyundan İmran adlı bir zatın kızıdır. 15 yaşındayken, adı Kur'ân'da geçen Yusuf Neccâr'a nişanlanmış, elenmeden önce Cebrâil vasıtasıyla üflenip gebe kalmıştır [12]. Yahudiler ona çok eziyetler etmişlerdir. Nişanlısı onu alıp Nâsıra'ya götürmüştür. Filistin Kralı Herod, doğacak bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emredince Mısır'a gitmişlerdir. Meryem, Hz. İsa'nın göge çekilmesinden bir müddet sonra vefat etmiştir. Divân şiirinde Meryem, Hz. İsa'yı doğurması, Cebrâil tarafından üfürme yoluyla gebe bırakılması vb gibi husûsiyetlerle ele alınır [19, s. 307; 1, s. 623].

Yine ol gözleri âhû seni Mecnûn itmiş

Ey Necâtî gözüne yine beyâban görünür.

Mecnûn: Kelime anlamı deli demekse de daha çok Leylâ ile Mecnûn hikayesinin erkek kahramanı olarak bilinir. Benî Âmir kabilesinden şair Kays b. el-Mülevvahü'l-Âmirî (ö. 670-690)'nin [3, s. X; 22, s. 349] lakabıdır. Rivâyete göre Emeviler devrinde yaşamış Kays adlı bir beyzâdenin lakabıdır. Divân şiirinde şairler, kendilerini Mecnûn olarak görürler. Necâtî'de yukarıdaki beyitte kendine seslenerek, "Ey Necâtî! O ceylan gözlü seni yine Mecnûna çevirmiş. Haydi artık, gözüne çöl görünüyor" demektedir [19, s. 300; 17, s. 349; 1, s. 596].

Mîm ağzın dâl zülfün cânım u ömrümedir

Hey elâ gözlüm meded şol mîm ü dâlından meded.

Mîm Ağzı: Şairler, sevgilinin ağzını Arap harflerinden mîm harfine benzetmişlerdir. Bu harfin başı yuvarlak, ortası ise açık yazılır. Divan şiirinde sevgilinin ağzı, mîm harfinin yuvarlak kısmı kadar küçük kabul edilir [19, s. 321; 17, s. 356].

Leblerin mühr-i Süleymân oldığıyçün ey perî

Her yâned e ejderhâlardır nîgeh-bânın senin.

Mühr-i Süleyman: Hz. Süleyman, babası Davûd gibi peygamberdir. Aynı zamanda padişahlıkta yapmıştır. İnsanların ve cinlerin onun buyruğunu yerine getirdiklerine inanılır. Onun üzerinde Allâh'ın adı yazılı çok kıymetli bir yüzüğüde vardır. Hz. Süleyman, bununla bütün yırtıcı hayvan ve kuşlara hükmetmeyi başarmıştır. Yüzüğün üzerindeki üçgenler tılsımlı kabul edildiğinden sevgilinin dudağı da bu mühre benzetilir [19, s. 344; 17, s. 445].

Necâtî'ye dolaştun diyu hayli

Sabâ ol zülf-i müşg-efşâna girdi.

Müşg: Misk demektir. Divân şiirinde en çok söz konusu edilen koku ve maddelerden biridir. Kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin kokusu, ayva tüyleri, beni, kaşı, saçları, vb. gibi güzellik unsurlarında miske benzetilir. Çin, Hıta, Hutun kelimeleri, miskin çıktığı yeri; âhû da misk keçisini bildirir. Özellikle sevgilinin saçları misk ile dolu bir pazar gibidir. Sevgili ölü ise onun mezarında biten otlar,

misk kokan saç gibidir. Âhû, sevgiliyi kıskandığından dolayı içine kan oturur ve bundan da misk meydana gelir. Zira misk, kurumuş ve pıhtılaşmış kan demektir [19, s. 344; 17, s. 93; 1, s. 755].

*Bezmine bir nahl-i rengin bağladı kim yaraşır
Andan itse lutf yollarını istifsâr gül.*

Nahil: Gümüş veya balmumundan yapılma ağaç taklidi süse nahil adı verilir. Düğünlerde insan boyunu aşan nahiller yapılır, dallarına meyve ve yaprak olarak süs eşyaları takılırdı. Bu nahiller daha sonra gelinin önünden geçirilerek gerdek odasına bırakılırdı. Özellikle padişâh düğünlerinde nahiller sokak gösterilerinde kullanılır ve balmumundan yapılma eşsiz güzellikte olanlarla meydanlar süslenirdi [19, s. 347; 17, s. 372; 1, s. 798].

*Her ağaç dibine soldi söyler nat-ı peleng
Bâğa gel kim taraf-ı gülşen hûbdur mergûbdur.*

Nat-ı Peleng: Divân şiirinde nat-ı peleng, kaplan postu anlamına gelmektedir. Yukarıdaki beyitte şair, güneşin ağaç yaprakları arasında nüfuzunu ve yaprak gölgesinin yerlerde kaplan postu gibi benek benek görünmesini tasvir etmektedir [17, s. 376].

*Nevbahâr-ı lûtfi bezl itse kerem ni'metlerin
Sath-ı sebze sahn-ı çînî ola hansâlâr gül.*

Nevbahâr: Divân edebiyatında en çok üzerinde durulan mevsim bahardır. Başta gül, lâle, sümbül, menekşe olmak üzere çiçeklerin en gözde oldukları mevsim bahardır. Bunların sevgilide var olan güzellikten birer iz buldurmaları, bağ ve bahçenin bahar mevsiminde güzelleşmesi, akarsuların baharda daha coşkun akması vs. gibi hususlardan dolayı şairler bu mevsimi diğer mevsimlerden üstün tutmuşlardır. Öyleki şairde, hazândan kaçış ve bahara karşı bir özlem vardır. Necâti'de yukarıdaki beytinde bahardan bahsederken "lütfünün ilkbaharı cömertlik nimetlerini saçacak olsa yeşillikler birer çini sofraya olur, gülde sofraya donatan" demektedir [19, s. 357; 1, s. 828].

*Göz yaşını Necâti eder yüzüne nikab
Miskîn meges ki etdiği işlerden utanır.*

Nikâb: Yüz örtüsü, peçe demektir. Divân şiirinde sevgilinin saçını yüzünün nikâbıdır. Âşık ise, sevgilinin güzelliğini örten bunun bir an önce açılmasını ister [19, s. 359; 1, s. 836].

*Lebinin hattı sahîh olmadıyıçün cânâ
Kalem-i sumi komuş nokta-i şekdir dehenin.*

Nokta-i şekk: Divân edebiyatında şüphe işareti şüpheli nokta demektir. Bugün herhangi bir yazıda iyi anlaşılmayan yahut kelime anlamı itibariyle okunamayan kısımların kenarına soru işareti konulmaktadır. Eskidende soru işareti yerine kenara bir çizik atılır, veya "mühim" anlamını ifade eden mim harfi konulurdu. Çizik

atmak anlamına gelen nokta-i şek ise, bir harf olmadığı gibi kare işaretine (‘) benzemektedir. Pek çok şairin divânının kenarında bu tür işaretlere sıkça rastlamak mümkündür [19, s. 361; 17, s. 386].

*Var perî âlemd ammâ sanma âdemden kaçır
Hıdmetünden utanub kendüzini pinhân ider.*

Perî: Cinlerin dişilerine verilen addır. Bunları gören olmadığı için çok güzel ve çekici olduklarına inanılır. Çeşme, pınar ve hamam gibi yerler perilerin yurdu sayılır. İnsanlardan kaçır ve göze görünmezler. Bazı insanları kendilerine âşık etmeleri ve çeşitli görüşler alabilmeleri, bir görünüp bir kayboluşları vs. gibi özellikleriyle sevgilinin özelliklerini taşırlar. Necâtî yukarıdaki beyitte “Ey sevgili! Dünyada peri denen şey elbette vardır. Perilerin insandan kaçtığını sanma. Onlar, sana hizmette utandıkları için kendilerini gizlemektedirler” demektedir [19, s. 369; 17, s. 396].

*Ey boyu servim elif gibi yolunda doğruyum
Râ kaşınla dâl zülfün etmesinler beri redd.*

Râ Kaş: Divân şairleri sevgilinin kavisli kaşını Arap harflerinden “râ” ya benzetmişlerdir. Necâtî’de yukarıdaki beytinde, sevgilinin servi boyunu elif’e, kaşını râ’ya, zülfünü dâl harfine benzeterek teşbih yapmıştır [17, s. 402; 1, s. 870].

*Acır isen gel Necâtî derd-mende acı kim
Ne leb-i dilber nasîb oldu ne helvâ-yi rakib.*

Rakîb: Divân şiirinde âşık-mâşuk ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olmaya çalışan bir kişidir. Rakîp, âşığın nazarında çok kötü biridir. Çünkü o âşığa sevgili kadar eziyet eder. Necâtî yukarıdaki beyitte Ey sevgili! ” Eğer birisine acımak istiyorsan, gel Necâtî’ye acı ki, bugüne kadar ona ne sevgilinin şeker dudağını emmek ne de rakibin helvasını yemek nasib olmuştur” demektedir [19, s. 374; 17, s. 403; 1, s. 875; 18, s. 58].

*Bu cism-i nizâr üzre döküp jâle-i eşki
Çün rişte-i cân gevher-i mânâda nihânız.*

Rişte: İplik anlamına gelmektedir. Divân şiirinde sevgilinin saçı ve canı ipliğe benzetilir. Can ipliği, sevgiliyle ilgili her şeye dolanır. Saçın ipe benzetilişi ise, âşıkları bağlamak veya asmak gibi işlerde kullanıldığındandır [14, s. 216; 18, s. 377; 1, s. 894].

*Hattı-izârı yere iki subh olur mîsâl
Kim biri kâzib ola biri sâdıka sehes.*

Sabâh: Sabah. Divân şiirinde sabah hem bir zaman unsuru hem de tabiat hali olarak ele alınır. Güneşin ilk ışıklarıyla tatlı tatlı esen sebâ yeli insana bir rahatlık verir. Çünkü sevgilinin yüzü sabahın aydınlığına teşbih edilir. Zira sevgili uykudan yeni uyanmış ve gözlerinin mahmurluğu üstünde olduğu için sevgiliye baygın baygın bakar. Onunla birlikte geceleyen âşık ise, sabahın olmasını hiç istemez. Sevgilinin yanağı üstündeki ayva tüyleri subh-ı kâzib (yalancı fecir) olarak kabul edilir ve

yanağın üstünden giderilmesiyle subh-ı sâdık (tan yerinin ağarması) ortaya çıkar [18, s. 383; 1, s. 904].

Necâti'ye dolaştun diyu hayli

Sabâ ol zülf-i müşg-efşâna girdi.

Sabâ: Doğu yönünde hafif hafif esen rüzgâra sabâ denir. Sabâ yelinin divân şiirinde kullanımı, sevgilinin kokusunu taşıması, dağıtması ve yayması esası üzerine kurulmuştur. Zira o,âşığa sevgiliden haber getiren bir postacı olmanın yanı sıra, onun saçından etrafa yayılan misk, anber ve reyhan kokusunu taşımaktadır. Âşık bazen kendini sabâ'nın ellerine bırakır ve sevgilisine götürmesini ister [18, s. 383; 17, s. 417; 1, s. 903].

Şâkiyâ çünkü değil kimseye devlet bâki

Gel sabûhî edelim var ola devlet bâkî.

Sabûhî: Gecedен içilmeyip artan ve mahmurluğu sökmek veya neşe tazelemek için sabahın ilk ışıklarıyla birlikte içilen şaraba verilen addır [17, s. 418; 1, s. 905].

Tırnaklar ederdі tırmalayıp gökyüzün hilâl

Çünkü saçın uzun geceler âh eder seher.

Saç Dökmek: İstenmedik şekilde meydana gelen büyük bir felaketin karşısında çok müteessir olan insan; bir takım tabii olmayan hareketlerde bulunur. Örneğin tırnaklarıyla yüzünü parçalar, parmaklarıyla saçlarını yolar, ellerini yırtar, haykırır, bayılır vs. gibi gayri ihtiyari davranışlar sergilerdi. Bazı bölgelerde ölümlerin ardından ağlamaları için “nevhaber” (ağıtıcı kadınlar) tutulurdu. Bu kadınlar saçlarını çözüp, yüzlerine doğru dağıtarak cenazenin ardından giderler, yaptıkları bu işin karşılığında da ücret alırlardı. Böylece de bu kadınlar kendilerine bir matem havası vermiş olurlardı [17, s. 418].

Meclisde sâkî desti ile el bir eyleyüb

Şol gül gibi şarâbı ayağa düşürdiler.

Sâkî: Kadeh içinde içki sunan kişiye sâkî adı verilir. Divân şiirinde bezm (eğlence) âleminin en önemli unsurlarından biri sâkîdir. Meclise neşe ve canlılık verende odur. Ortada dolaşarak içki dağıtmak onun görevidir. Şairin gözünde sevgili bir sâkîdir. Bir başka ifadeyle sâkî sevgili konumundadır. Bazen sâkî mutrib (şarkıcı) olarak da görev yapar. Bütün bu hallerde sâkî mutlaka güzelliği ile dikkat çeker. Âşık, içkiden değil sâkinin güzelliğinden sarhoş olur [18, s. 387; 1, s. 915].

Ol serv kimün ahına meyl eyledi 'aceb

Kangı yil esdi k'ol yüzi gül bu yana gelür.

Serv: Divân şiirinde adından en çok söz edilen ağaç selvidir. Sevgilinin boyu için hem benzeyen hem benzetilendir. Selvinin su kenarında düşünülmesi halinde bir ırmak, çemen, bezm (eğlence) vs. gibi unsurlar kendini gösterir. O bir süs ağacıdır. Yaz-kış yeşil kalır. Hafif rüzgarla salınışı sevgilinin yürüyüşünü andırır. Sevgili gezintiye çıkınca bahçedeki selviler, onun boyunu görebilmek için bahçenin

duvarından baş kaldırırlar. Servilerin yemyeşil bahçeleri çevreleyen duvarların arkasında yıllarca sessiz bekleyişleri de sevgilinin fidan boyunu görme arzusundan kaynaklanmaktadır [18, s. 400; 17, s. 434; 1, s. 944].

Gönlümün sırça-sarâyın ey perî hüfz etmeğe

Hindü-yî hâl-i ruhundur perde-dârı çeşmimin.

Sırça Saray: Tuğladan ve çiniden yapılarak çok güzel süslenen yere sırça saray adı verilir. Necâtî yukarıdaki beyitte periler kadar güzel olan sevgiliye seslenerek, "Ey sevgili! benim gönlüm sırça saraydır. Buranın kapısı gözümdür. Senin siyah benim ise, burayı muhafaza için kapının önünde duran perde çavuşudur" demektedir [17, s. 401].

Geh var dedi dehânına ağıâr gâh yok

Ol hâtem oldu dîv-i Süleymân oyuncağı.

Süleyman: Davûd peygamberin oğludur. O da babası gibi bir peygamberdir. On iki yaşındayken babasının yerine tahta geçmiştir. Hem padişah hem peygamber olmuştur. Divân edebiyatında Süleyman Peygamber, özellikle yüzük, karınca, *Hüdhd* ve *Belkıs* ile birlikte anılır [11]. Sevgilinin dudakları mühüre benzetildiğinde Süleyman Peygamberden bahsedilir. Şair sevgilisine Süleymanlık yakıştırdığı zaman onun ihtişamından bahsetmektedir. Karınca aczini; Süleyman ise iktidar ve gücün timsâli olarak tezât içinde verilir. Şair övdüğü kişiye Süleyman dediği zaman kendisini karınca kadar âciz gösterir [18, s. 411; 17, s. 445].

Yazıldı müşg ile şeref-i âfitâbda

Tumârlar ki tura-i anber-feşân asar.

Şeref-i Âfitâb: Halk arasında "eşref saati" anlamında kullanılan bu kelime, şeref-i şems (güne), şeref-i kamer (ay) gibi kelimelerin istilâhî anlamlarını da taşımaktadır. Örneğin yukarıdaki beyitte geçen âfitâb, sevgili denilen sultanı temsil eder. Bazen güneş sevgiliye; bazen de sevgili güneşe benzetilir. Güneşe göre toz ve zerre sevgiliye nispetle âşığın âcizliğini anlatır. Güneş, parlaklığı ve aydınlığıyla sevgilinin yanağını temsil eder [18, s. 176; 17, s. 460].

Gamınla âhımı görüp de rakîb raks eyler

Karanı gecede şeytân şinâb ile oynar.

Şihâb: Kıvılcım anlamına gelen şihâb, gökte kayan yıldız demektir. İnanişâ göre, şeytan, bazı haberleri öğrenebilmek için melekler âlemine ve arş'a yaklaştıkça melekler yıldızları atarak onları kovalardı [9]. Halk arasında yıldız kayması denilen olayın aslı da budur. Bir diğer inanişâ göre, ateş söndürülmeden ortada bırakılarak gidilirse şeytan gelir, ateşteki kıvılcımlarla oynar ve yangın çıkarır. Dolayısıyla bu efsane ateşin külle örtülmesi veya tamamen söndürülmesi için oluşturulmuştur [18, s. 432; 17, s. 464; 1, s. 998].

Hâlin var iken hat nedir ol la'l-i ter üzre

Teşdid ne lâzım ki kayalar şeker üzre.

Teşdid: Arap harfleri işaretlerinden olup, bir harfî iki kere okutmaya yarayan

işarete şedde denir. Örneğin, cennet, sünnet sözlerinde birer (n) bulunduğu halde üzerine bir işaret gelmekle iki defa okunur. Çoğu zamanda tarağa benzetilir. Şair yukarıdaki beyitte,” lâtif dudaklarının üzerinde ben var iken ayva tüyleri ne oluyor diyerek şeker sözünün üzerine şedde koymaya gerek olmadığını “söylemektedir [17, s. 477; 1, s. 1094].

*Şöyle kim ardıncadur dâ'im Züleyhâ-veş sabâ
Sezmezem gül Yûsufınun kala dâmanı dürüst.*

Yûsuf u Züleyhâ: Hz. Yûsuf, güzellikte eşi ve benzeri olmayan insan örneği olarak İslam edebiyatında sembolize edilmiştir. Yûsuf ve Züleyhâ kıssası, Kur'ân'da “hikâyelerin en güzeli” [13] olarak nitelendirilmiştir. Türk ve İran edebiyatlarında Yûsuf ve Züleyhâ mesnevî tarzında en çok işlenen konulardandır [20; 5, s. 201; 18, s. 484; 17, s. 504; 2].

*Perhiz öğredir bana zâhid kişilenir
Miskîn gam-ı nigârı nebilsin yenir sanır.*

Zâhid: Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişi demektir. Bunlar dini konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan topluma öğütler veren kişiler olarak bilinirler. Şairler daima Zâhidin karşısında âşığı görürler. Çünkü zâhid de olan özellikler âşıktayoktur. Zâhid aşkı inkar ettiği için bu duruma düşmüştür. Zâhidlerin tek emelleri cennete kavuşmaktır. Bunun için güzellikleri görmezler ve başkalarını sıkarak onlara sürekli ıstırap ve acı verirler [18, s. 488; 17, s. 506; 1, s. 1164].

*İki zülfün iki ejder gibi görüldüğü için
Orta yirinde lebün mâhr-i Süleymân görünür.*

Zülf: Yüzün iki yanından aşağı doğru sarkan saç lülesine zülf denir. Divân şiirinde en çok kullanılan güzellik unsurlarından biri olan zülf; Mû, gîsû, vb gibi adlar altında da ele alınır. Dolayısıyla sayısız teşbîh ve mecâzlara konu olmuştur. Özellikle saçın, perişan, düzensiz, dağınık ve uzun oluşu âşığın aklını başından alır ve onu kendine esir eder. Misk ve anber bile sevgilinin saçı kadar güzel kokamaz. Çünkü rüzgâr, bu kokuyu alıp âşığa götürür. Âşığa göre saçın rengi daima siyahtır. Asla başka bir renkte olmaz [18, s. 384; 14, s. 216; 16, s. 82].

Sonuç

Edebiyatsız millet, dilsiz insana benzer. Türk milletinin altı asır boyunca bedîî zevkini oluşturan Divan edebiyatı, İslam medeniyetinin etkisi altında gelişmiş, zamanla harikulade örnekler vermiş ve sonunda yavaş yavaş yerini Batı kültürü etkisinde bir edebiyata bırakmıştır. Her edebiyatın olduğu gibi Divan edebiyatının da kendine özgü bir düşünce, zevk ve hayat anlayışının olduğu bir gerçektir. Geçen zaman ile paralel olarak değişime uğrayan hayat şartları, Divan edebiyatına has

özellikleri, zevkleri, sanat anlayışlarını da ortadan kaldırmış ve bu edebiyat yaşanılan hayatın bir parçası olmaktan çıkmıştır. Bugün Divan edebiyatının anlaşılamayışının başlıca nedeni de bu olsa gerek.

Tezkireler; XV yüzyıl mesnevisinde Şeyhî ve Ahmed Paşa'nın, kasidede, Necâtî'nin ise gazelde en usta şair olduğunu yazmaktadır. Tezkirelere göre; Necâtî'nin şiirdeki başarısı halk söyleyişini, deyim ve atasözlerini kullanmakta gösterdiği ustalıktan kaynaklanmaktadır. Şair, gerçekten de şiirde atasözlerini ve deyimleri bol kullanarak, Türkçe kelimelerden redif ve kafiye yaparak, Türkçe'nin şiir dili olmasında büyük çaba göstermiştir. Şairin bu özelliği onun daha çok rindâne ve âşikâne konulu gazellerinin özelliği, dilinin sadeliği ve hayâllerindeki inceliği ile duygularındaki içtenliği olarak nitelendirilmektedir.

Sonuç olarak Necâtî'nin vücuda getirdiği edebiyat tarihine dair eserlerinden ziyade, divanında ve diğer eserlerinde yer alan şairin, şahsiyetini ve sanatını ortaya koyduğu şiirlerinde, XV yüzyıl edebiyatının özelliklerini başarıyla yansıttığı görülür. Yine şair, divanında kaleme almış olduğu mazmunlar konusunda da mahir biri olarak değerlendirmeli ve ele alınmalıdır.

Kaynaklar

1. Develioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. – Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2002.
2. Dolu H. Menşeinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları (Basılmamış Doktora tezi). – İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1953.
3. Gölpınarlı A. Fuzûlî Divanı. – İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları. 1961.
4. İslam Ansiklopedisi. – Necâtî Bey Maddesi. – C.IX. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 1988.
5. Karahan A. Nef'î Divanını'dan Seçmeler. – Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 1985.
6. Köprülü M.F. Türk Edebiyatı Tarihi. – İstanbul: Ötüken Yayınları, 1981.
7. Kur'ân-ı Kerim, Bakara, Ankebût, Lokmân ve Secde Sûreleri.
8. Kur'ân-ı Kerim, Bakara Sûresi âyet, 30.
9. Kur'ân-ı Kerim Cin Sûresi, âyet. 8-10.
10. Kur'ân-ı Kerim, Kehf Sûresi, âyet. 84.
11. Kur'ân-ı Kerim Neml Sûresi, âyet, 15.
12. Kur'ân-ı Kerim. Yasin Sûresi, âyet. 20.
13. Kur'ân-ı Kerim, Yusuf Sûresi, âyet. 3.
14. Kurnaz C. Hayâlî Bey Divanının Tahlili. – İstanbul. 1996.
15. Mengi İ. Eski Türk Edebiyatı Tarihi. – Ankara: Akçağ Yayınları. 2004.
16. Mermer A. Vecdî ve Divançesi. – Ankara, 2002.
17. Onay A.T. Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar. – İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 2004.
18. Pala İ. Necâtî. – İstanbul: Timaş Yayınları. 1998.
19. Pala İ. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları. 2004.
20. Ramazanoğlu M.S. Hazret-i Yûsuf aleyhisselâm. – İstanbul: Erkem Yayınları. 1980.
21. Soysal M.O. Eski Türk Edebiyatı Metinleri. – İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2002.
22. Talat A. Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar. – İstanbul: MEB. Yayınları. 1996.
23. Tarlan A.N. Necâtî Beg Divanı. – İstanbul: MEB. Yayınları. 1997.
24. Uzunçarşılı H.İ. Osmanlı Tarihi. – C.II. – Ankara. 1975.

Çınar M. Дослідження віршованих форм творів поета класичної літератури XV століття Неджати Бея.

У даній роботі були досліджені віршовані форми, використані в збірці творів видатного поета класичної турецької літератури XV століття Неджати Бея. Аналіз вказаних віршованих форм був проведений після ретельного дослідження як творів даного автора, так і різних джерел Старотюркської літератури.

Ключові слова: XV вік, Неджати Бей, зібрання творів, література, віршовані форми, Сулейман, Адам, Ебру і Соловей.

Çınar M. Исследование стихотворных форм произведений поэта классической литературы XV века Неджати Бея.

В данной работе были исследованы стихотворные формы, использованные в сборнике произведений выдающегося поэта классической турецкой литературы XV века Неджати Бея. Анализ указанных стихотворных форм был произведен после детального исследования как произведений данного автора, так и различных источников Старотюркской литературы.

Ключевые слова: XV век, Неджати Бей, собрание сочинений, литература, стихотворные формы, Сулейман, Адам, Эбру и Соловей.

Çınar M. Research of the verse forms in works of poet of classic literature of XV age of Nedzhaty Bey.

In this work the verses used in the Collection of Nedzhaty Bey one of the most eminent poet of his age in the fifteenth century were studied. The analysis of these verses were studied through scanning various sources related to old Turkish Literature as well as his own poetry.

Key words: The fifteenth century, Nedzhaty Bey, Literature, Collection, Verse, Süleyman, Adem, Eyebrow and Nightingale.

Статья поступила в редакцию 16 марта 2007 г.